

NANOELEKTRONIKA JEGYZET – MIZSEI JÁNOS RÉSZEIHEZ

Készítette: Riedl Tamás

Tartalomjegyzék

1.	Történeti áttekintés.....	3
2.	A technológia fejlődése, alapok	3
	A MOS tranzisztor.....	4
3.	Nemlinearitás: A bináris technika alapja	4
	A Digitális Technika Alapfüggvénye (DTA).....	5
	A DTA lineáris közelítése	5
	Görbület	6
	Bipoláris inverter	7
	FET, MOS inverter.....	7
4.	A szilíciumban megfigyelhető karakterisztikus hosszak.....	8
5.	Az elektronikus áramkörök késleltetés – teljesítmény viszonyai ($A \tau - P \tau$ diagram)	9
6.	Jelenségek időbeli lecsengése	10
7.	Jelenségek térbeli lecsengése	10
8.	Bipoláris/MOS-FET.....	11
9.	Közeltéri mikroszkópiák.....	12
	Pásztázó (felület)vizsgálat – általános meggondolás	12
	1. Pásztázó elektronmikroszkóp (SEM) (nem közeltéri ?)	12
	2. Pásztázó Alagút Mikroszkóp (Scanning Tunneling Microscope)	14
	3. Pásztázó Atomerő Mikroszkópia (Atomic Force Microscope).....	15
	4. MFM – Magnetic Force Microscope.....	16
	5. Közeltéri optikai mikroszkópia (Near-field Scanning Optical Microscopy - NSOM)	17
10.	Vezetés (elektron transzport) mikroszkopikusan és makroszkopikusan.....	17
	Vezetés vezető anyagokban	17
	Vezetés szigetelőkben	18
11.	Szerves félvezető elektronika	20
12.	Spintronika	22

1. Történeti áttekintés

[1] – sinanomaterials.ppt

1947 – Az első tranzisztor megalkotása (J. Bardeen, W. Bratten, W. Shockley)

1958 – Az első integrált áramkör (Jack S. Kilby)

1959 – Az első planár integrált áramkör (Robert N. Noyce)

1970-71 – Első generációs LSI áramkörök (Intel 1103 DRAM, Intel 4004 MPU → az első processzor)

1980-as évek – CMOS vált az uralkodó technológiává, egészen napjainkig ezt alkalmazzuk

2. A technológia fejlődése, alapok

[2] – FoliakScan

A fejlődés alapja a megbízhatóság volt. Ezért válhatott a tranzisztor az elsőszámú elektronikus alapelemmé az elektroncsővel szemben.

Az integráltság foka egyre nő, ezzel együtt az egy elemre eső mutatók javulnak:

- Megbízhatóság
- Fogyasztás
- Ár
- „Kezelési” költségek (szerelés)

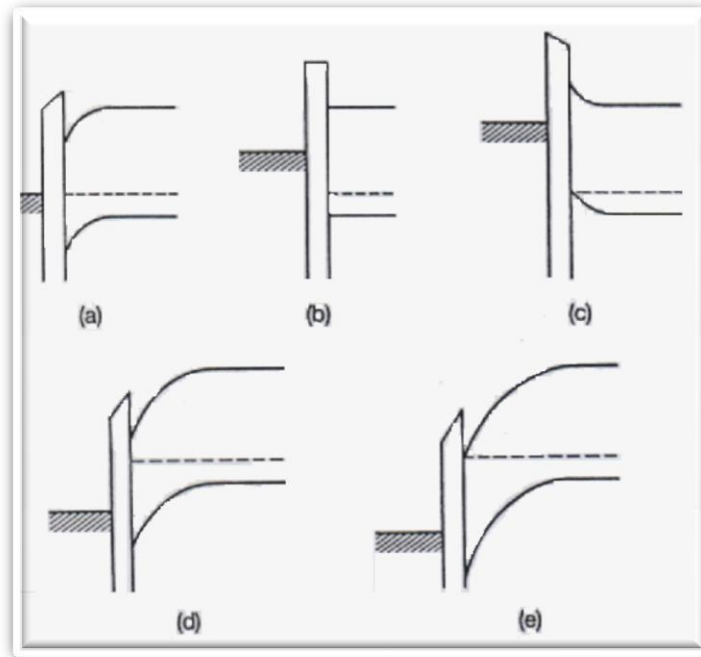
Az integrált áramkörök két csoportba sorolhatók:

- Analóg áramkörök:
  - o Szorzó
  - o Műveleti erősítő
  - o AD/DA konverter
  - o Rádió/TV
  - o ...
- Digitális áramkörök:
  - o Mikroprocesszorok
  - o Memóriák
  - o (AD/DA konverter)

Hol van az integrálás határa? Mekkora lehet az az anyagmennyiség, ami minimálisan kell 1 bit tárolásához? Mekkora lehet a legkisebb elektronikus erősítő eszköz?

A válasz megtalálásához az elektron tulajdonságait kell megismernünk → kvantummechanika, szilárdtestfizika.

A MOS tranzisztor

1. ábra: Az n-csatornás MOS-FET sávábrái

A 1 ábrán egy n csatornás MOS-FET tranzisztor sávábrái láthatók.

- A gate-re nincs feszültség kapcsolva
- Negatív feszültség a gate-en, sávok „kiegyenesednek”
- A nagy negatív potenciál hatására lyukak sűrűsödnek a felszín közelében
- Threshold: A pozitív potenciál megemeli az elektronok koncentrációját a felszín közelében
- Erős inverzió: Nagy elektron-koncentráció a felszín közelében

3. Nemlinearitás: A bináris technika alapja

[3] – Nemlinearitas.ppt

Lineáris függvény definíciója:

$$f(x_1 + x_2) = f(x_1) + f(x_2)$$

$$f(k \cdot x) = k \cdot f(x)$$

Egyváltozós lineáris függvény:

$$f(x) = a \cdot x + b$$

Több változó esetén a lineáris függvény alakja:

$$f_i(x_1, x_2, \dots, x_n) = \sum_j a_{ij} \cdot x_j + b$$

$$\vec{f}(\vec{x}) = \hat{A}\vec{x}$$

Nemlineáris függvény:

$$f_i(x_1, x_2, \dots, x_n) = \sum_j a(x_1, x_2, \dots, x_n)_{ij} \cdot x_j + b(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

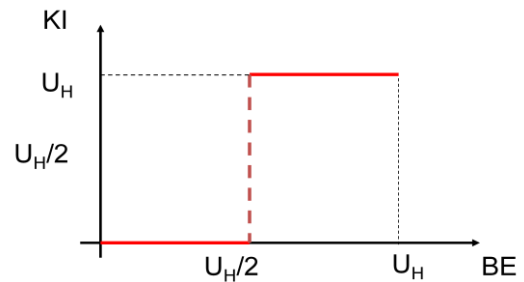
$$\vec{f}(\vec{x}) = \hat{A}(\vec{x})\vec{x} + b(\vec{x})$$

A Digitális Technika Alapfüggvénye (DTA)

Az átmeneti függvény:

$$K_i = U_H, \text{ ha } U_{BE} \geq U_H/2$$

$$K_i = 0, \text{ ha } U_{BE} < U_H/2$$

2. ábra: A DTA

Van egy átmeneti tartomány, melyhez, ha közel kerül a jelszint, a zaj miatt határozatlanná válhat a jelentése

A digitális alapfüggvény nem teljesíti a linearitás első feltételét:

$$U_{BE} = U_1 + U_2$$

$$K_i(U_{BE}) \neq K_i(U_1) + K_i(U_2)$$

$$K_i(k \cdot U_{BE}) = k \cdot K_i(U_{BE})$$

Legyen U_1 a "jó" bemeneti jel és U_2 a "rossz" bemeneti zavar jel. **Lineáris** rendszerekben a bemeneti zavar jel egy konstans szorzó erejéig meg fog jelenni a kimeneten.

$$K_i = a \cdot U_1 + a \cdot U_2.$$

Nem lineáris rendszerekben a **zavar** jel ideális esetben eltűnik a rendszeren való áthaladásakor. **Digitális rendszerekben** ennek feltétele:

$$K_i(U_1 + U_2) = K_i(U_1)$$

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a jelek összege nem lép át a másik jelentést hordozó tartományba

Az átmeneti "függvényünk" szakadós függvény, nem lehet deriválni $U_H/2$ -nél, a gyakorlatban ilyen függvény nincs. A gyakorlatban megjelenő függvények első és második deriváltjaikban is véges értékűek kell, legyenek. Ha a feszültség végtelen gyorsan változna átkapcsoláskor, akkor az induktivitásokon végtelen feszültség jelenne meg, ami lehetetlen. Vagy a kapacitásnak végtelen gyorsan kellene feltöltődnie, ami végtelen nagy áramot jelent. Ez is lehetetlen.

A DTA lineáris közelítése

A gyakorlatban még ez is nehezen megvalósítható, mert az első derivált értéke definíciófüggő a lineáris szakasz két végpontjában, de legalább definíciótól függetlenül nem végtelen. A második derivált még ennél a közelítésnél is felvehet végtelen értéket. Magasabb fokú polinommal való illesztés lehet a megoldás.

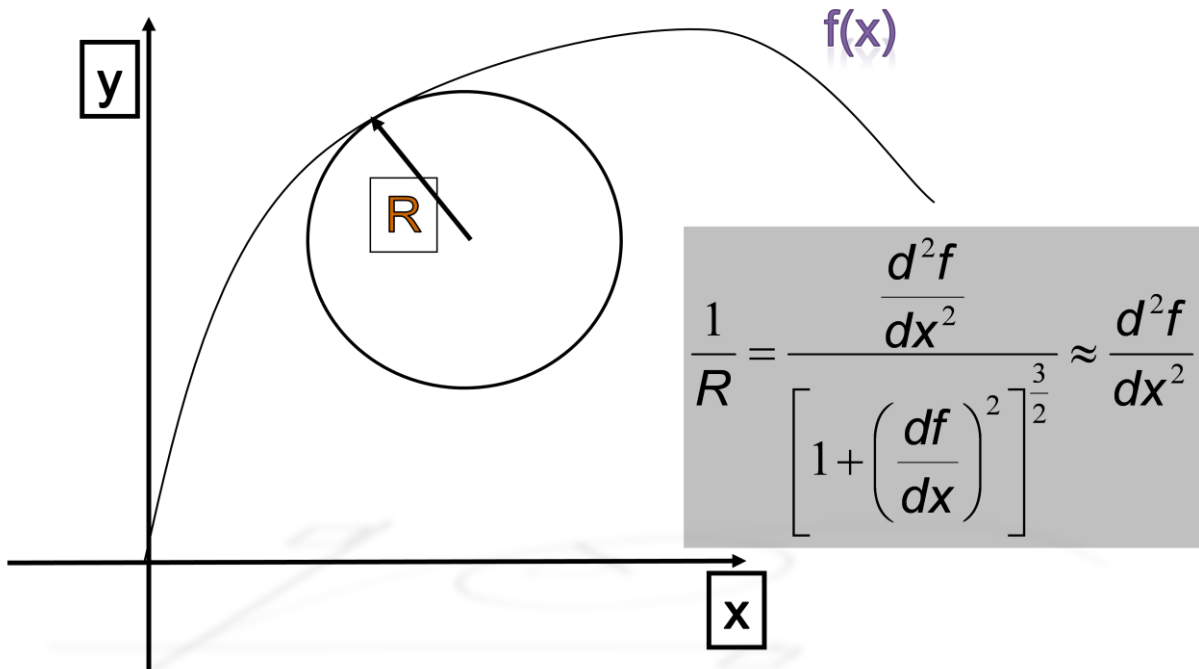
A gyakorlatban megvalósított DTA annál jobb, minél jobban hasonlít az elméleti definícióra, ennek jellemzését háromféleképpen tehetjük meg:

- Mérték lehet az átmeneti pontban vett derivált, mely egyben a közelítő egyenes meredekségét is megadja

- Mérték lehet az is, ha az átmeneti pontban vett görbülettel jellemzünk, a görbület az adott pontra fektethető érintőkör sugarának reciproka
- Mérték lehet még a kettőnek a hányadosa

Görbület

R az adott pontba fektethető érintőkör sugara (3. ábra)

3. ábra: A görbület meghatározása

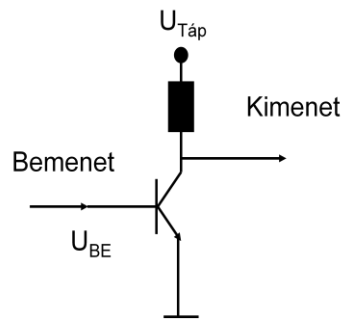
Tehát a görbületet az $\frac{1}{R} \approx \frac{d^2f}{dx^2}$ közelítéssel számoljuk.

Az érintőkör tulajdonságai az érintkezési pontban:

- Értéke megegyezik a függvény értékével
- Első deriváltja megegyezik a függvény első deriváltjával
- Második deriváltja megegyezik a függvény második deriváltjával

A görbület képletének levezetéséhez föl kell írni a kör egyenletét, majd ebbe az egyenletbe az függő változó (y) helyett be kell írni az $f(x)$ függvényt. (Vagy pontosabban, ki kell fejezni y -t és egyenlővé kell tenni $f(x)$ -el.) Deriválni kell az egyenletet x szerint kétszer. Az egyenletekből a görbület kifejezhető. (A nemlinearitást a második és az első derivált hányadosa fejezi ki.)

Bipoláris inverter

4. ábra: A bipoláris inverter

$$K_i = U_{i\acute{a}p} - R \cdot \beta \cdot I_0 \exp\left(\frac{U_{BE}}{U_T}\right) \quad U_T = \frac{kT}{q}$$

Az átviteli függvény két konstanstól eltekintve a bipoláris tranzisztor nyitó karakterisztikája.

Az első derivált:

$$K_i = \frac{1}{U_T} \cdot R \cdot \beta \cdot I_0 \exp\left(\frac{U_{BE}}{U_T}\right)$$

A görbület, az-az a második derivált:

$$K_i = \frac{1}{U_T^2} \cdot R \cdot \beta \cdot I_0 \exp\left(\frac{U_{BE}}{U_T}\right)$$

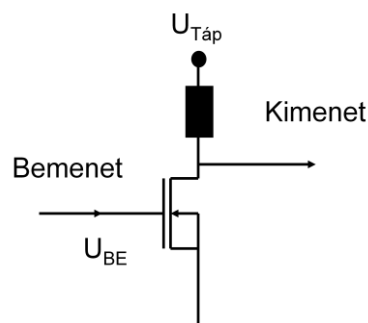
A második és első derivált hányadosa: $\frac{1}{U_T}$

(A nemlinearitást kifejező $1/U_T$ a hőmérséklet függvénye) A hőmérséklet csökkenésével nő az $1/U_T$ hányados értéke. Egyre meredekebb lesz az exponenciális tranzisztor karakterisztika. Az inverter átmeneti függvénye egyre jobban hasonlítani fog az ideálisra. Nő a nemlinearitás.

FET, MOS inverter

Az átviteli függvény két konstanstól eltekintve a bipoláris tranzisztor nyitó karakterisztikája.

$$K_i = U_{i\acute{a}p} - R I_0 (U_{GS} - V_T)^2$$

5. ábra: MOS inverter

Az első derivált:

$$K_i = 2R I_0 (U_{GS} - V_T)$$

A görbület, az-az a második derivált:

$$K_i = 2R I_0$$

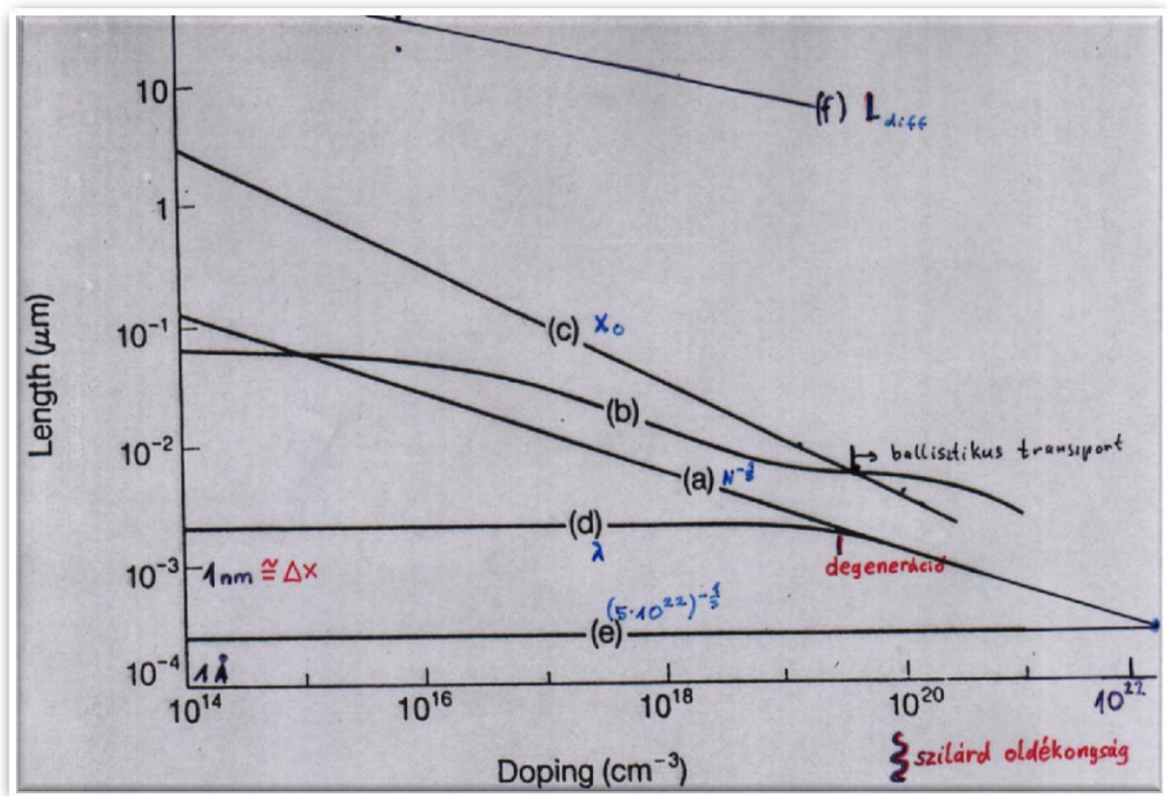
A második és első derivált hányadosa: $\frac{1}{U_{GS} - V_T}$

A nemlinearitást az $1/(U_{GS} - V_T)$ fejezi ki. Minél kisebb a nyitófeszültség, annál meredekebb lesz a négyzetes karakterisztika. Az inverter átmeneti függvénye egyre jobban hasonlítani fog az ideálisra. Nő a nemlinearitás.

Az elektronikus eszközök (bipoláris tranzisztor, dióda, FET, MOS) linearitása a karakterisztika egyszeres és kétszeres deriváltjaiból képzett hányadossal írható le legegyszerűbben (egy számmal). A hőmérséklet növekedésével a nemlinearitás romlik a bipoláris tranzisztornál. A nyitófeszültség növelésével nemlinearitás romlik a tervezérelt eszközöknél. Szobahőmérsékleten legalább 200mV tápfeszültség kell a megfelelő görbüléshez.

4. A szilíciumban megfigyelhető karakterisztikus hosszak

[2]

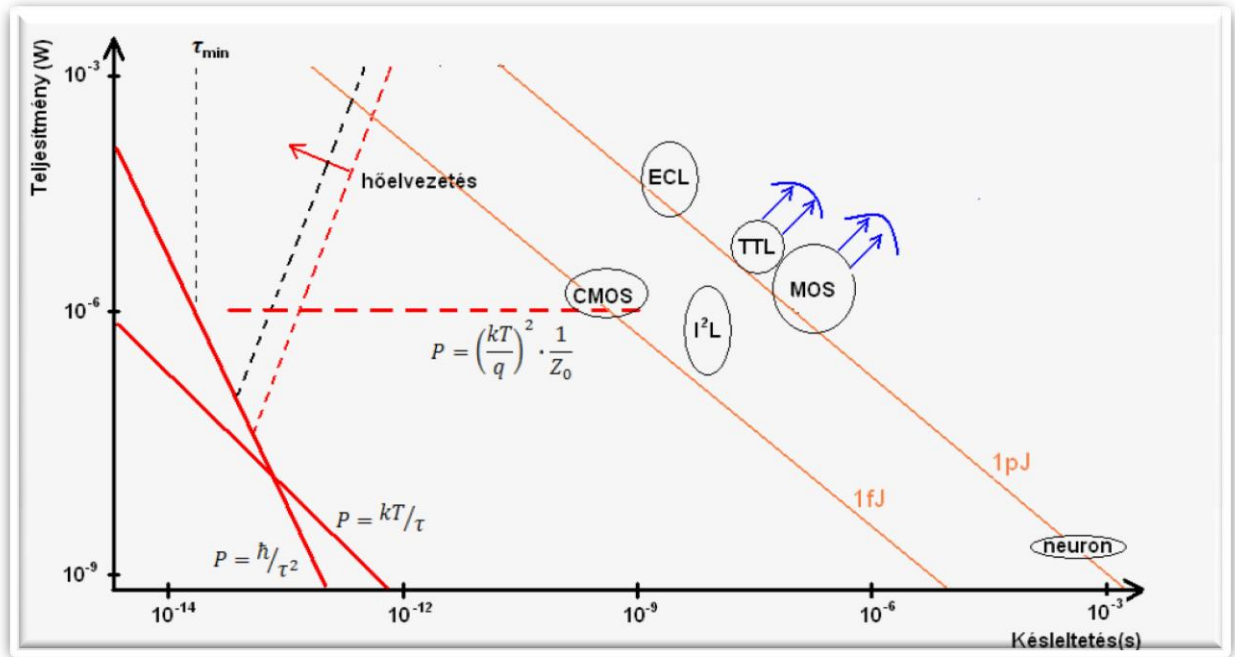
6. ábra: Néhány karakterisztikus távolság szilíciumban

A 6. ábrán látható görbék:

- Az adalék atomok közötti átlagos távolság
- Az elektron átlagos szabad úthossza
- A kiürített réteg szélessége, ami a potenciálgödört biztosítja (X_0)
- Az elektron hullámhossza (λ)
- A szomszédos szilícium atomok távolsága
- Diffúziós hossz (L_{diff})

5. Az elektronikus áramkörök késleltetés – teljesítmény viszonyai (A $\tau - P(\tau)$ diagram)

7. ábra: A τ - $P(\tau)$ diagram

$$J \geq \frac{U_T}{Z_0} \geq \frac{kT}{qZ_0}$$

$$P = \frac{U^2}{R}$$

$$P \geq \left(\frac{kT}{q}\right)^2 \cdot \frac{1}{Z_0}$$

$50 < Z_0 < 500$, hullámimpedanciák, eszköz impedanciák

1 bit $\approx kT$

$$P\tau = kT$$

$$P \cdot \tau \cdot \tau = \hbar$$

$$\Delta E \cdot \Delta t = \hbar$$

Hőelvezetés:

$$P = \tau^2 P_{th} \frac{c^2}{r^2}$$

$$P_{th} = 1 - 10 \text{ W/cm}^2 \text{ (1000 W / cm}^2\text{)}$$

Egy elem: P

$$\text{Alkatrész sűrűség: } N = \frac{P_{th}}{P}$$

$$\text{Alkatrész távolság: } \frac{1}{\sqrt{N}}$$

Anyagkorlát:

$$\frac{U_T}{E_{max} V_{th}} = \tau_{min}$$

$$\text{Információ terjedés ideje: } \tau = \frac{1}{\sqrt{N}} \cdot \frac{1}{c} \cdot r$$

$$V_{th} \approx 10^7 \frac{\text{cm}}{\text{s}}$$

$$E_{max} \approx 3 \cdot 10^5 \frac{\text{V}}{\text{cm}}$$

$$\tau = \frac{r}{c} \cdot \sqrt{\frac{P}{P_{th}}}$$

6. Jelenségek időbeli lecsengése

$$- \frac{\partial p}{\partial t} = g - r(p_0 + \Delta p)n_0 = -rn_0\Delta p$$

$$\rightarrow \tau_p = \frac{1}{rn_0} \quad (\text{a kisebbségi töltéshordozó élettartama})$$

Megnöveljük a kisebbségi töltéshordozók számát (pl.: lézerrel történő megvilágítással), majd várunk. Egyensúly feltétele: $g - rp_0n_0 = 0$ (itt g a termikus generáció)
Itt (, azaz egyensúlyi helyzetben): $n_i^2 = n_0p_0$

$$- \sigma E + \varepsilon \frac{dE}{dt} = 0$$

$$\rightarrow \tau_r = \frac{\varepsilon}{\sigma} = E\rho \quad (\text{makro})$$

Most a többségi töltéshordozók számát növeljük. σ a vezetési áram, τ_r a dielektromos relaxációs idő.

$$- \frac{\partial f}{\partial t} = -\frac{f-f_0}{\tau_r} \quad (\text{relaxációs közelítés}) \quad (\text{mikro})$$

7. Jelenségek térbeli lecsengése

$$- \frac{d^2 \Delta n}{dx^2} + \frac{\Delta n}{D_n \tau_n} = 0 \quad (\text{diffúziós egyenlet})$$

$$\rightarrow L_{diff} = \sqrt{D_n \tau_n} \quad (\text{diffúziós hossz})$$

$$- \frac{d^2 U}{dx^2} + \frac{q}{\varepsilon} N = 0 \quad (\text{Poisson-egyenlet, kiürített rétegre kell felírni})$$

$$\rightarrow X_0 = \sqrt{\frac{2\varepsilon U_D}{qN}} \quad (\text{kiürítéses közelítésnél a kiürített réteg szélessége})$$

U_D a diffúziós potenciál

$$- \frac{d^2 U}{dx^2} = \frac{q}{\varepsilon U_T} (n_b - p_b + p_b e^{-u} - n_b e^u) \quad (\text{Poisson-e. , nem kiürítéses közelítés})$$

$$(b - \text{bulk}, u = \frac{U}{kT} = \frac{U}{U_T} - \text{dimenzió nélküli potenciál})$$

$$\rightarrow L_D = \sqrt{\frac{\varepsilon U_T}{q(n_b + p_b)}} \quad (\text{Debye-hossz})$$

$$- \frac{d^2 \psi}{dx^2} + \frac{8\pi^2 m}{h^2} [W - W_p(x)] \psi = 0 \quad (\text{Schrödinger-egyenlet})$$

$$\rightarrow \lambda = \frac{h}{\sqrt{2mW}} \quad (\text{elektron hullámhossza})$$

$$- \frac{d^2 T}{dx^2} - \frac{c\rho}{\lambda_{th}} \frac{\partial T}{\partial t} = 0 \quad (c - \text{fajhő}; \rho - \text{sűrűség}; \lambda_{th} - \text{hővezető képesség})$$

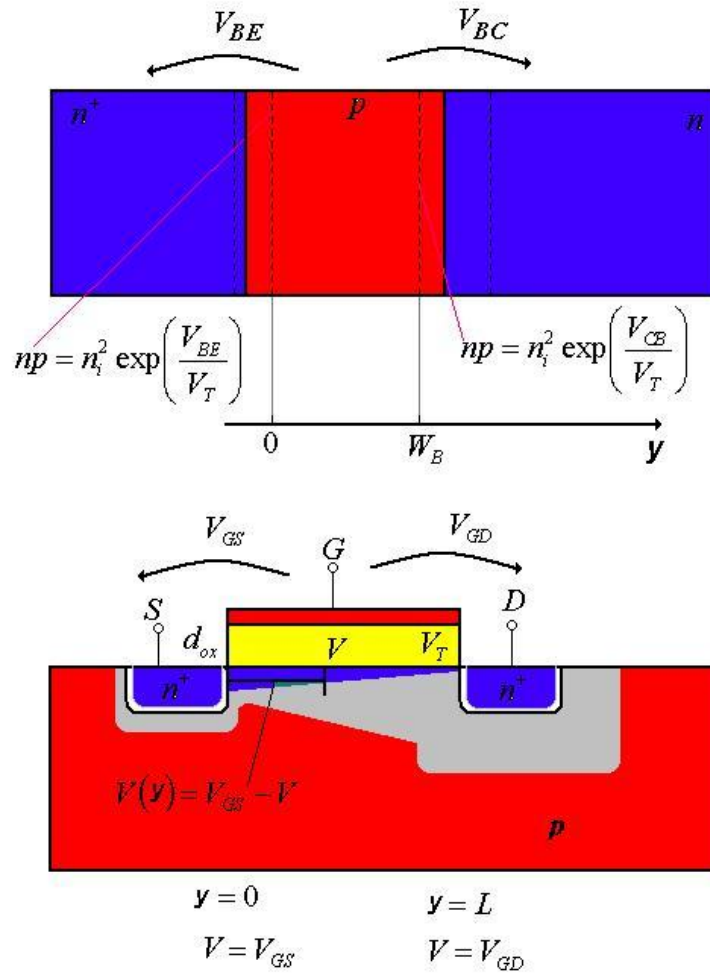
$$\rightarrow L_T = \sqrt{\frac{\lambda_{th}}{c\rho}} n \quad (\text{termikus diffúziós hossz})$$

$$- \frac{d^2 y}{dx^2} - \frac{F}{EI} (X - L) = 0 \quad (\text{rugalmas szál differenciál-egyenlete})$$

$$\rightarrow L_F = \sqrt{\frac{EI}{F}}$$

8. Bipoláris/MOS-FET

[4] – bipmoskar.ppt

8. ábra: A bipoláris és a MOS tranzisztor felépítése

Bipoláris	MOS-FET
$J_n = q\mu_n nE + qD_n \text{grad } n$	
$0 = q\mu_p p E_y - qD_p \frac{dp}{dy}$	$V(y) = V_{GS} - V$
$E_y = \frac{kT}{qp} \frac{dp}{dy}$	$E_y = -\frac{dV(y)}{dy} = \frac{dV}{dy}$
$J_n = q\mu_n n \frac{kT}{qp} \frac{dp}{dy} + qD_n \frac{dn}{dy}$	$I = q\mu_n \int_0^{\infty} n(x) dx W \frac{dV}{dy}$
$J_n = \frac{qD_n}{p} \frac{d(np)}{dy}$	$I = \mu_n W \frac{\epsilon_{ox}}{d_{ox}} (V - V_T) \frac{dV}{dy}$
$J_n = \frac{qD_n n_i^2}{\int_0^{W_B} p dy} \left(e^{\frac{qV_{BE}}{kT}} - 1 \right)$	$I = \frac{\mu_n W \epsilon_{ox}}{2L d_{ox}} (V - V_T)^2$

9. Közeltéri mikroszkópiák

[5] – kozelteri.ppt

MFM, pásztázó hőmikroszkópia

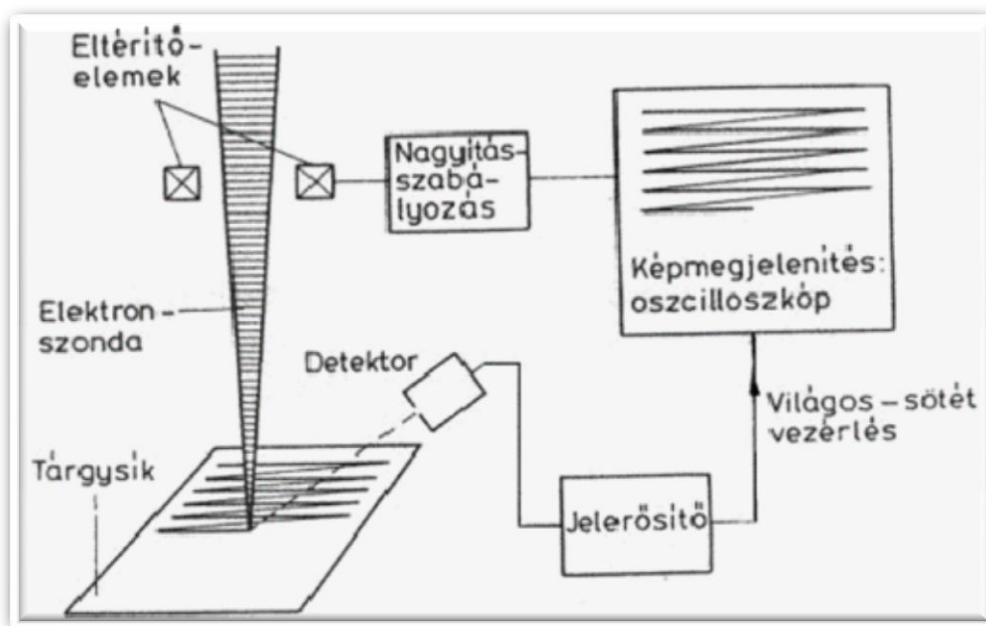
Pásztázó (felület)vizsgálat – általános megmondolás

- Vizsgált tárgy (felületi) felépítésének és/vagy egyéb tulajdonságának vizsgálata
- A felület egy pontjában vizsgálat elvégzése
- A felület mentén pásztázó (scanning) mozgás vagy a tárgy pásztázó mozgásával a teljes vizsgált terület lefedése
- A pontonkénti vizsgálat eredményének összerakása

Közeltéri– általános megmondolás:

- gerjesztés mikrotartományban (közeltér), az analízis globálisan.
- gerjesztés globálisan, az analízis mikrotartományban (közeltér).
- a gerjesztés is és az analízis is közeltéri .

1. Pásztázó elektronmikroszkóp (SEM) (nem közeltéri ?)

9. ábra: A SEM működési elve

Az elektron-anyag kölcsönhatás során keletkező „termékek”:

Előre szórt elektronok. Nincs energiavesztés, nincs irányváltozás. Az elektronok többsége ilyen. A transzmissziós elektronmikroszkópiában a világos látóterű (bright-field) képhez felhasználható.

Rugalmatlanul szóródó elektronok. Kis energiavesztés, kis szögben szóródás. Felhasználható: elektron energiavesztés spektroszkópiában és speciális képalkotásra.

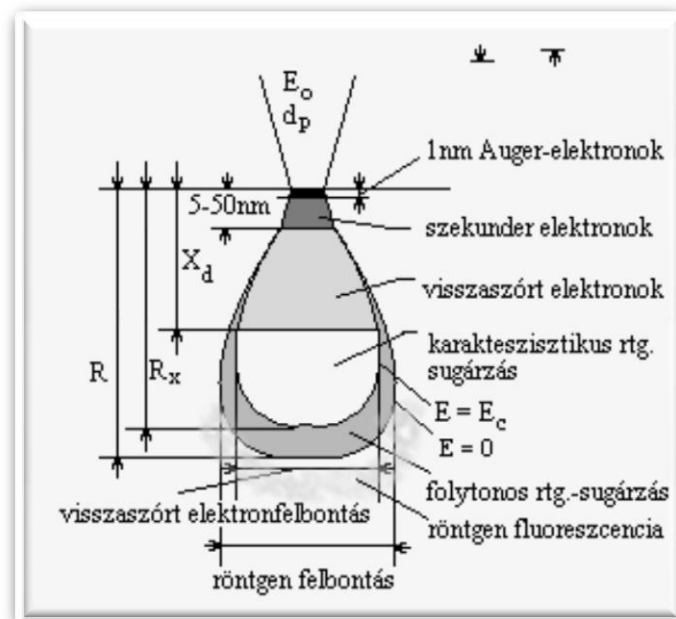
Rugalmasan szóródó elektronok. Nincs energiavesztés, az irányváltozás fok nagyságrendű. Kristályos anyag esetén az irányt a Bragg-törvény szabja meg. TEM diffrakció, TEM sötét látóterű kép (dark field), és a nagyfelbontású elektronmikroszkópia (high resolution elektronmicroscopy = HREM) használja.

Szekunder elektronok. A minta nyaláb felőli oldalán keletkeznek. Elsősorban gyengén kötött, külső héjon lévő elektronoktól erednek, amelyeket a nyaláb kiüt a helyükről. Összegyűjtve topografikus (felületi) információt adnak a pásztázó elektronmikroszkópiában.

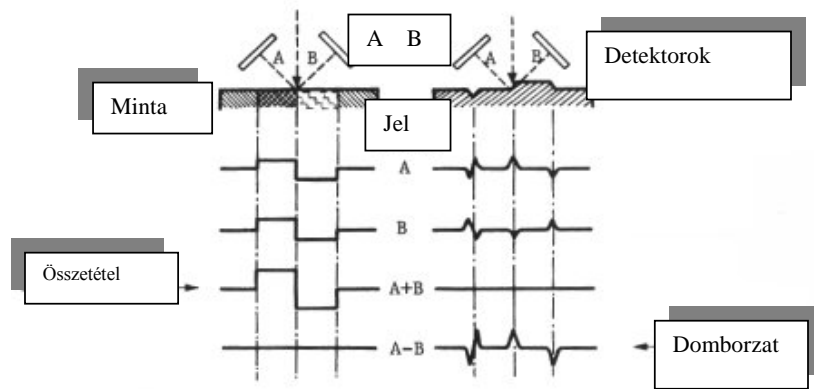
Visszaszórt (backscattered) elektronok. Az eredeti nyalábból rugalmas és rugalmatlan nagyszögű szórás szenvedett elektronok. Képpalkotásra felhasználható a pásztázó elektronmikroszkópban.

Röntgen-fotonok. Az elsődleges elektronnyaláb hatására belső héjon elektron vakancia keletkezik. A betöltődés során röntgen foton távozik. Kémiai összetétel meghatározásra használható. Az analitikus elektronmikroszkópiában a legáltalánosabban használt jel. Sok pásztázó elektronmikroszkópba is beépítenek röntgen detektort.

Auger-elektronok. Az elektron nyaláb a minta atomjának belső héjáról elektront lök ki, majd az elektronhiány magasabb héjról betöltődik. A betöltődés során energia szabadul fel, amely átadódik általában egy magasabb nívón elhelyezkedő elektronnak, amely távozik az atomból. Ez az Auger-elektron, amelyet az Auger-elektron spektroszkópia használ, és a minta kémiai összetételéről ad információt. Elsősorban felületvizsgálatra használható. A pásztázó elektronmikroszkópok általában nem tartalmazznak Auger-elektron detektort.

10. ábra: A gerjesztési körte és a válaszjelek

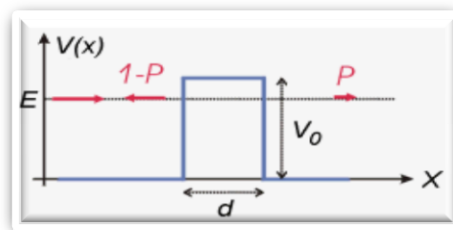

11. ábra: A visszaszórt elektronok detektálása

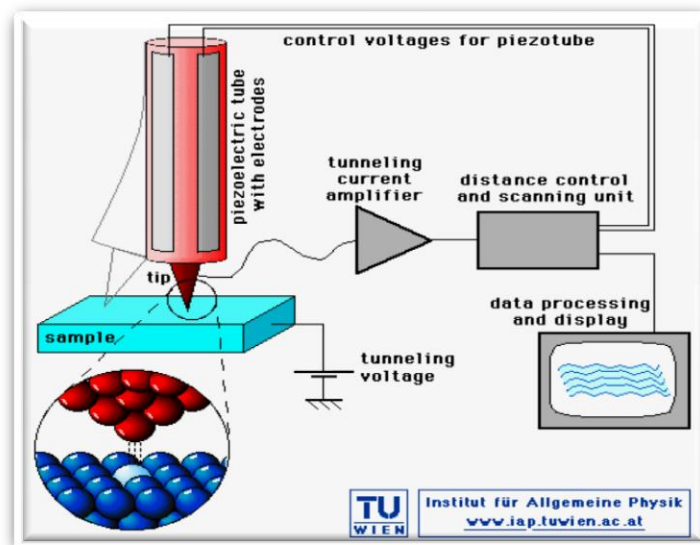
Detektor: pn átmenet, csak az épp felé repülő elektronokat látja.

2. Pásztázó Alagút Mikroszkóp (Scanning Tunneling Microscope)

Alapelve a következő: Hegyes fémtűt (tip) helyezünk a felülethez elég közel. Ezután mérjük az alagútáramot a felület és a tű között. Ezzel a mért árammal a felület és a tű távolságát vissza kell szabályozni.

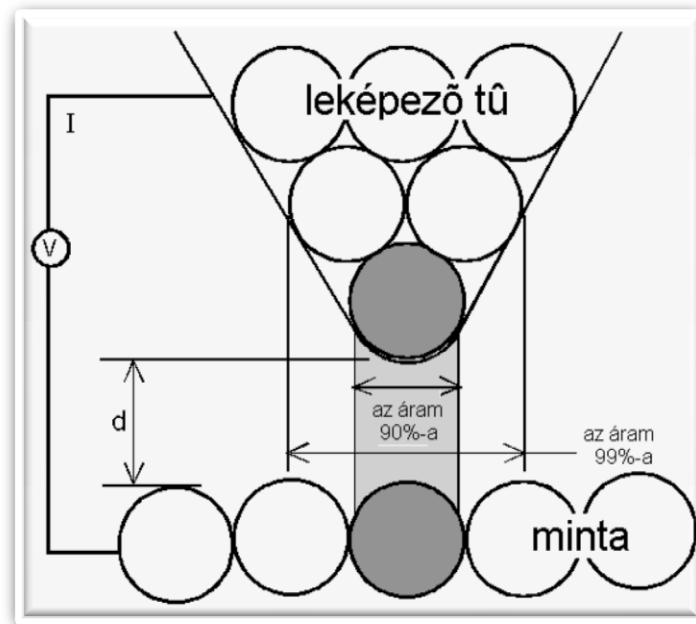

12. ábra: Az STM szabályozása

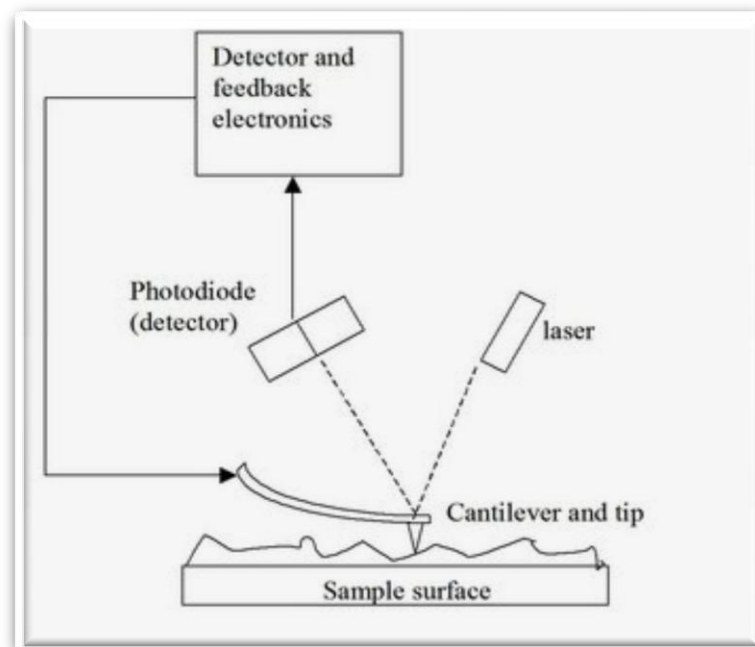
13. ábra: Az STM felépítése

Az alagútáram exponenciális jellege miatt a tű kialakítása lényeges. Ideális esetben egyatomos a hegy (Technológia: NaOH-dal). Az STM mérési mód lehet állandó magasságú vagy állandó áramú mérés. Nagyon fontos megoldandó probléma a mechanikai zajvédelem.

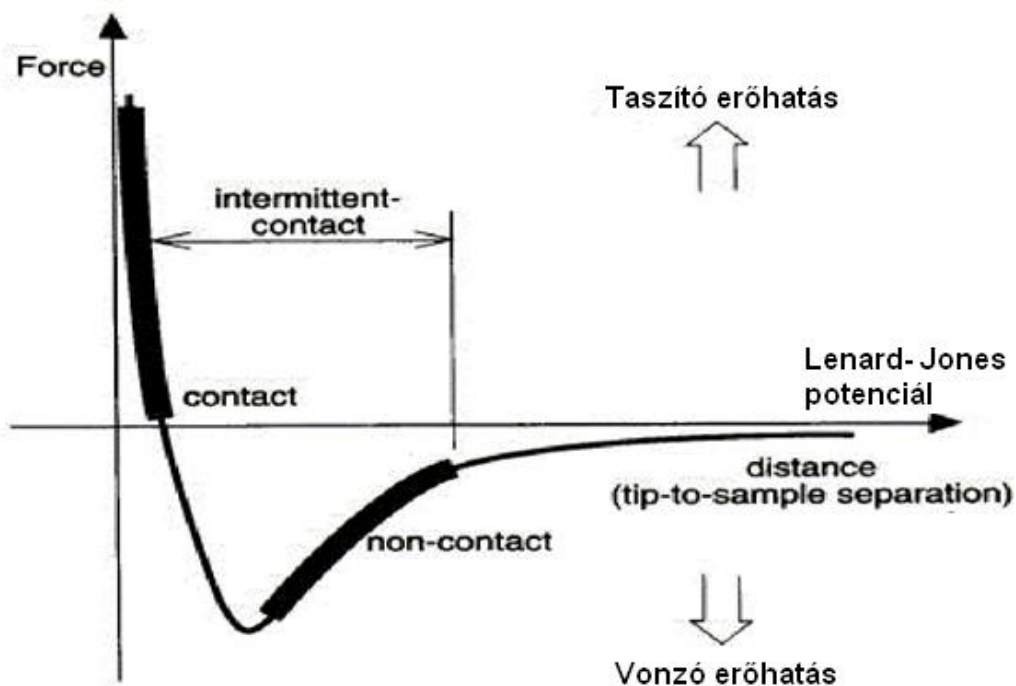
14. ábra: Az STM tű hegye

3. Pásztázó Atomerő Mikroszkópia (Atomic Force Microscope)

15. ábra: Az AFM működési elve

Az AFM a tű által érzékelt erőhatás mérésének elvén működik, atomi távolságra a felülettől. A cantileverről visszaverődő lézer hullámot vizsgáljuk. Mivel nem az alagút-effektuson alapul, ezért nem vezető minták is vizsgálhatóak.

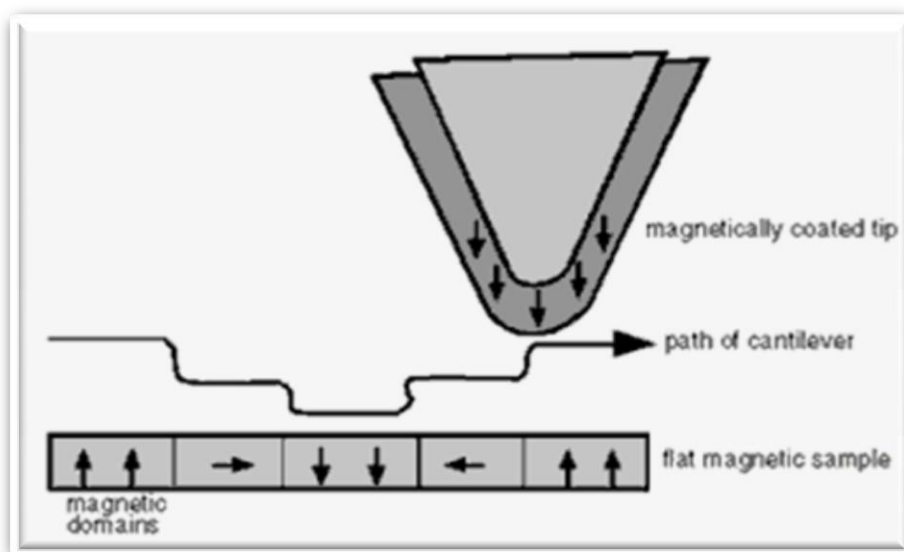
16. ábra: Az AFM-ben fellépő erők

AFM mérési módok:

- Contact – Erő nagyságának állandóan tartása
- Non-contact (dynamic) rezonancia frekv. környéki rezgés – a rezgést a tő-felület kölcsönhatás megváltoztatja <kisebb nyíró hatás a mintára mint contact-nál>

4. MFM – Magnetic Force Microscope

Mágnesesen bevont hegyű tű alkalmazása AFM-en.

17. ábra: Az MFM működése: a felületi mágneses domének feltérképezése

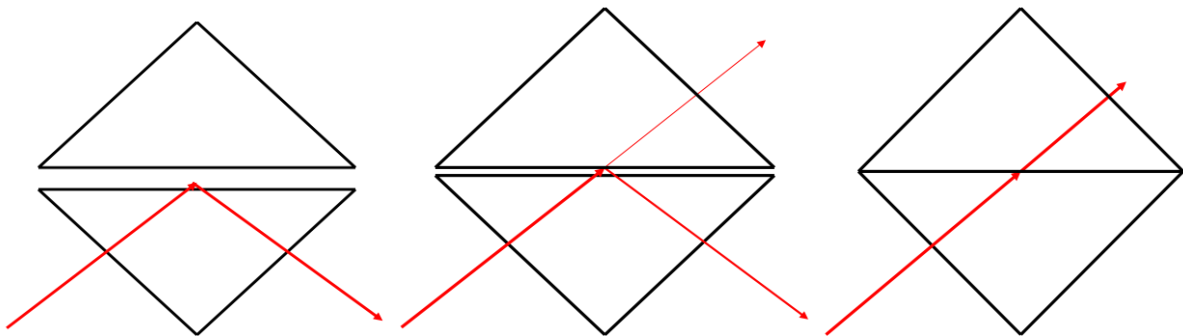
Ehhez nagyon hasonló a **KFM (Elektrosztatikus Erő Mikroszkópia – Kelvin Force Microscopy)**. Itt rezgő tűs módszerrel mérünk, azaz a tűre kapcsolt váltakozó feszültséggel rezgetjük.

- Ha a rezgés frekvenciája megegyezik a rezonanciafrekvenciával, akkor az amplitúdó nagyon felerősödik
- A felület potenciálja is letapogatható.

Pásztázó hőmikroszkópia

5. Közeltéri optikai mikroszkópia (Near-field Scanning Optical Microscopy - NSOM)

- optikai alagutazás:

18. ábra: Az optikai alagutazás szemléltetése

10. Vezetés (elektron transzport) mikroszkopikusan és makroszkopikusan

Fémek: nagyon nagy töltéshordozó koncentráció, nagyon kis mozgékonyssággal.

Félvezetők: töltéshordozó koncentráció széles tartományban, nagy mozgékonysság.

Vezetés vezető anyagokban

Kétféle áramról beszélünk:

- Sodródási áram (hőmozgás és elektromos térerősség hatására)
- Diffúziós áram (hőmozgás és sűrűség különbség hatására)

(a kombinált transzportjelenségekkel itt nem foglalkozunk!)

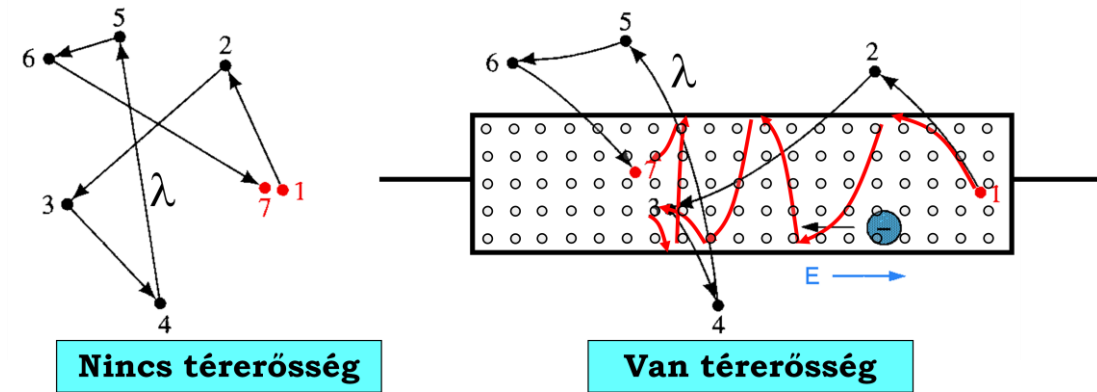
A teljes áramsűrűség:

$$\overline{J}_n = qn\mu_n \overline{E} + q D_n \overline{\text{grad } n} \quad \overline{J}_p = qp\mu_p \overline{E} - q D_p \overline{\text{grad } p}$$

$$U'(r) = U(r) - \frac{kT}{q} \ln \frac{n(r)}{n_i}$$

Az elektrokémiai potenciál:

Nagyon vékony (fél) vezető réteg esetén szóródás történik a határfelületen is. (19. ábra)

19. ábra: Az elektronok hőmozgása

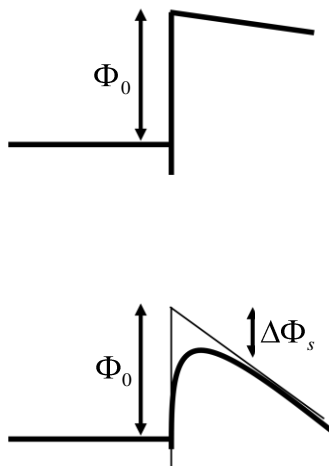
Boltzmann egyenlet az elektronokra:
$$\frac{e}{m} \left(E + \frac{1}{c} v \times H \right) \text{grad}_v f + v \cdot \text{grad}_r f = - \frac{f - f_0}{\tau}$$

Nagyon rövid félvezető esetén: ballisztikus transzport

Az alagút ellenállás értéke: Az ellenállásnak teljesítenie kell a $\Delta W \Delta t > h$ bizonytalansági relációt, ahol ΔW a töltési energia és Δt az áttöltés időtartama. Ekkor: $\Delta W \cdot \Delta t \sim \frac{e^2}{c} R_t C = e^2 R_t > h$. Innen megkapható a Coulomb-gáthoz szükséges alagút ellenállás. $R_t \gg \frac{h}{e^2} = 25,8 k\Omega$

Vezetés szigetelőkben

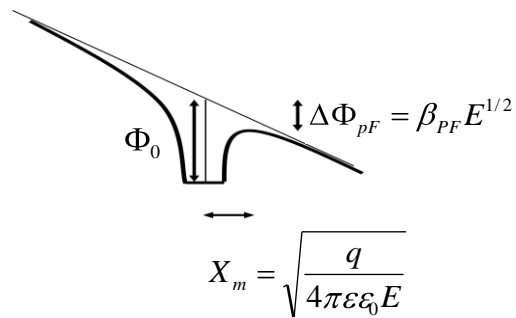
- Ohmikus (intrinsic): $J = q\mu N_c E e^{-\frac{E_g}{2kT}}$
  - Schottky-emisszió, termikus emisszió (vákuumban is): $J = AT^2 e^{-\frac{\Phi_0}{kT}}$
- $$J = AT^2 e^{-\frac{\Phi_0 - \Delta\Phi_s}{kT}}$$

20. ábra: Vezetés szigetelőkben

- Poole-Frenkel (Schottky emisszió csapdákból) $J = q\mu N_0 E \exp\left(-\frac{\Phi_0 - \Delta\Phi_{pF}}{kT}\right)$

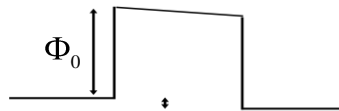
$$\Delta\Phi_{pF} = \sqrt{\frac{q^3}{\pi\epsilon\epsilon_0} E}$$

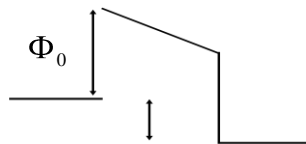
- „Hopping”: közvetlen csapdáról csapdára ugrás

$$J = cE \exp\left(-\frac{\Phi_0}{kT}\right) \quad E\Delta x \leq \frac{kT}{q}$$

- Alagúthatás:
- kis potenciál (térrő) esetén ohmikus:

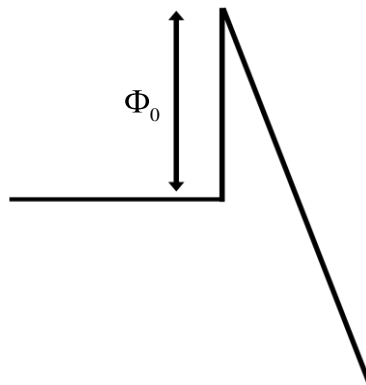

- közepes potenciál (térrő) esetén bonyolult

- Alagúthatás nagy térrő esetén: egyszerűsödés, Fowler-Nordheim alagúthatás:

$$J = c \frac{E^2}{\Phi_0} \exp\left(-\frac{0,69\Phi_0^{3/2}}{E}\right)$$

- Tértöltéskorlátozott áramsűrűség (vákuumban is): $J = \frac{9\mu\epsilon\epsilon_0 E^2}{8d}$

$$J = \frac{c_1}{kT} \exp\left(-\frac{\Phi}{kT}\right)$$

- Ionos vezetés:

11. Szerves félvezető elektronika

- Poliacetilén (CH)_x – Az első előállított vezetőpolimer
- Polipirrol PPy – Adalékolással (dope-olás) tehető vezetővé
- Gyűrűs molekulák (benzol, pirrol, anilin)
- Dope-olás: A vezető polimerek vezetőképességét javítja. Ionok beépítését, adalékolást jelent. A polimerláncok mentén a töltéseloszlást módosítja. A rétegnövesztéssel egyidejűleg is történik. Nem csak monomolekuláris anyag pl. HSO₄⁻ anion lehet: léteznek polimer savak is, melyek adalékolhatják a vezető polimert. Ez már kompozit anyagnak tekinthető.

Polimerrétegek:

- egykomponensű: Elvben mindegyik eljárás alkalmazható, de a rétegek tulajdonságai eltérők lehetnek.
- kompozit: Mechanikai tulajdonságok javítása, vagy speciális cél. A vezetőképesség romlik. LB technológia monomolekuláris rétegekhez.

Anódos oxidálás:

Polianilin előállítására először használt eljárás. A galvanizáláshoz hasonló eljárás. Ott állandó áramsűrűség, itt állandó elektródpotenciál szükséges. A túl nagy munkaelektrod-potenciál a Polianilin irreverzibilis túloxidálásához vezet.

Vezetőpolimerek alkalmazásai

- Érzékelő: Redukáló-oxidáló atmoszféra
- Vezetők
- Beavatkozók - térfogatváltozás miatt
- Kijelzők - színváltozás miatt
- Szuperkapacitások és telepek

Polimer FET-ek készíthetők, így egy teljes elektronikus rendszer is előállítható **csak polimerekből!**

Fizikai jelenségek

A vezetőpolimereknek megváltozhat egy vagy több fizikai paramétere egyes, a légkörben levő gázok hatására. Ezek mérésével gázérezékelő építhető.

- Térfogatváltozás

Az EVP-k térfogata egyes gázok hatására megváltozik. A szakirodalomban egy megoldás: flexibilis hordozóra leválasztott polimer kettősréteg a bimetallokhöz hasonlóan megváltoztatja görbületi sugarát, ez mérhető. Mozgathat mechanikus alkatrészeket, vagyis nem csak érzékelőként használható.

- Tömegváltozás

Ilyen irányú kísérletről nem számolt be a szakirodalom. Elektrokémiai adalékolás közbeni tömegváltozásról igen. A polimer abszorbeálja a gázokat, ilyen kis tömegváltozás is jól mérhető lehet pl. kvarc mikromérleggel.

- Fényelnyelés-változás

Polianilin alapú, optikai elven működő gázérzékelőt már készítettek. A polimer fényelnyelési spektruma (színe) megváltozik. Egy vagy két hullámhosszon szokás mérni érzékelőkben, a teljes spektrum letapogatása általában nem szükséges.

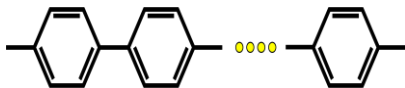
- Vezetőképesség-változás

A vezetőképesség változását az adalékkoncentráció függvényében már vizsgáltuk. Számos tanulmány készült ebben a témában más gázokkal is (NO₂). Itt az ammóniakoncentrációt érzékelő eszközt vizsgáljuk

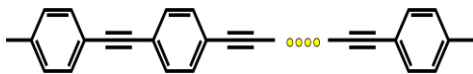
Tour-féle vezeték

A hagyományos, áram alapú logikákkal analóg rendszerek vezetékai

Polifenilén

Polifenilén alapú molekula acetilén távtartókkal

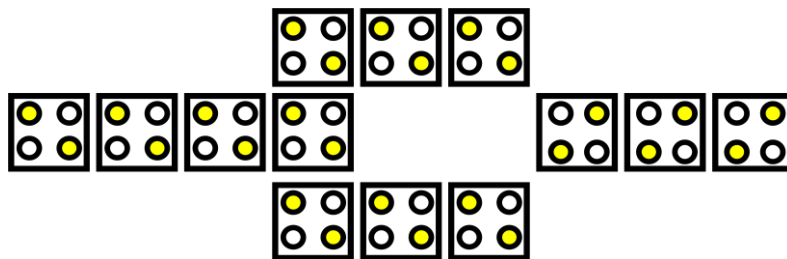

Szén nanocső

Elektromos áram vezetésére szintén alkalmas. A fullerének Buckminster Fuller építészprofesszorról kapták nevüket. A C60-C70 pontosan beállított nyomású He atmoszférában égő ívben spontán jön létre grafit elektródok használata esetén - az előállítás tehát problémákat okozhat. Reakcióképessége csekély.

Kvantum pont (dot), QD logika

Cellákból álló elrendezés. Egy cellán belül a töltés kvantum *dot*okban helyezkedhet el. Ezek között alagúteffektussal lehetséges töltésátlépés. A *cellák* között nincs töltésáramlás. Pl. Inverter:

12. Spintronika

GMR effektus: Út a spintronikához

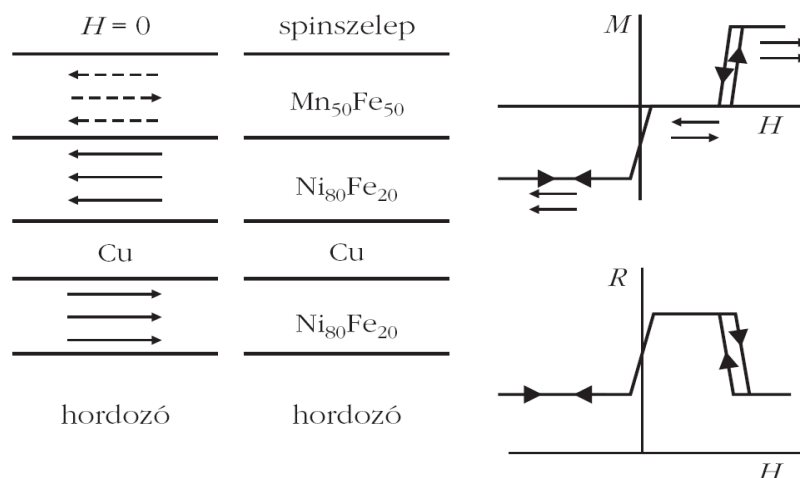
- Vékonyréteg-technológiák fejlődésével olyan nanométeres skálájú fémes rétegszerkezetek előállítása is lehetővé vált, amelyekben az elektrontranszport-tulajdonságok jelentősen megváltozhatnak a tömbi anyagokhoz képest
- Ez akkor következik be, ha meg tudjuk valósítani, hogy az egyes alkotó rétegek vastagsága kisebb legyen a tömbi anyagokban az elektrontranszportra jellemző karakterisztikus távolságoknál (pl. elektron szabad úthossz).
- Amennyiben az egyik alkotó réteg ferromágneses (FM) és a mágneszettség iránya ezen távolságoknál kisebb skálán változik, akkor a két szomszédos FM-réteg közötti nemmágneses (NM) rétegen keresztül úgynevezett spinfüggő elektrontranszport-jelenségek is felléphetnek a vezetési elektronok spinpolarizációja miatt, és ez a tömbi anyagoknál nem ismert effektusokhoz vezethet

Magnetorezisztív érzékelők

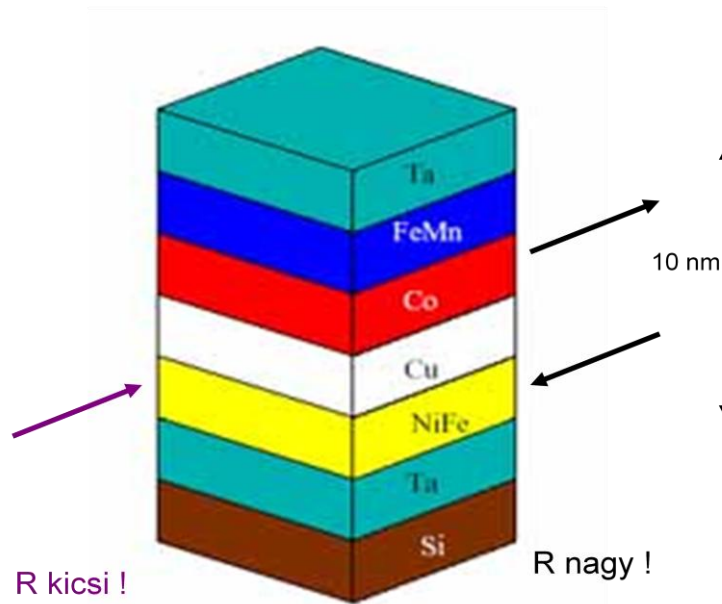
- A jelenség, hogy mágneses anyagok elektromos ellenállása jelentősen megváltozhat külső mágneses térben, felhasználható mágneses tér mérésére, illetve mágneses tér jelenlétének vagy hiányának megállapítására
- Permalloy MR-érzékelőket használtak például a buborékmemóriákban az információ kiolvasására
- Merevlemezes tárolók kiolvasófejeiben jelentek meg az addigi indukciós kiolvasás helyett

Spinszelep

- A GMR-jelenség szenzorokban való sikeres alkalmazásához a spinszelep - szerkezet bevezetésével további javulást értek el az MR(H) karakterisztikában

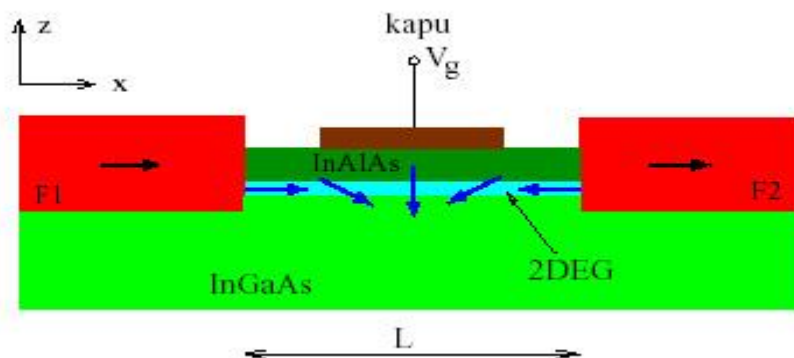
21. ábra: Spinszelep

22. ábra: A spinszelep GMR szerkezete

Az FeMn-réteg anti-ferromágneses, vagyis az egyes kristálysíkokban a mágnesezettség felváltva ellentétes irányú. Az FeMn utolsó kristálysíkja érintkezik a Co-réteggel, amelyben a mágnesezettség irányát az FeMn utolsó kristálysíkjában lévő mágnesezettség állítja be. Így a Co-réteg mágnesezettsége meghatározott irányban áll, ezt tekinthetjük az egész spinszelep-szerkezetben referenciaréteggel. Az ötvözött NiFe-réteg mágneses szempontból "puha" anyag, azaz nagyon kis mágneses térrel (már 0,01 tesla is elég) változtatható benne a mágnesezettség iránya. A Co- és a NiFe-réteg közötti, megfelelően vékony Cu-réteg arra szolgál, hogy meggátoljuk a mágneses csatolást, azaz a kölcsönhatást a két réteg között. Az alsó Ta-réteg szerepe csak annyi, hogy könnyen lehet rá más anyagot növesztetni, míg a felső Ta-záróréteg az oxidáció ellen véd. Az egész szerkezet hordozója egy 1 mm vastag Si-lap. A spinszelep legfontosabb, aktív része a Co-, a Cu- és a NiFe-réteg. Ez a tartomány felelős az előzőekben leírt GMR-effektusért. Megjegyezzük, hogy az aktív tartomány mindössze 100 Å, és az együttes kb. 300 Å vastagságú! (1 nm=10 Å, egy atom átmérője kb. 3 Å.) A spinszelep alkalmas kis mágneses terek előjelének mérésére, hiszen a puha réteg mágnesezettségének beállításával a szelep elektromos ellenállása változtatható.

A spintranzisztor

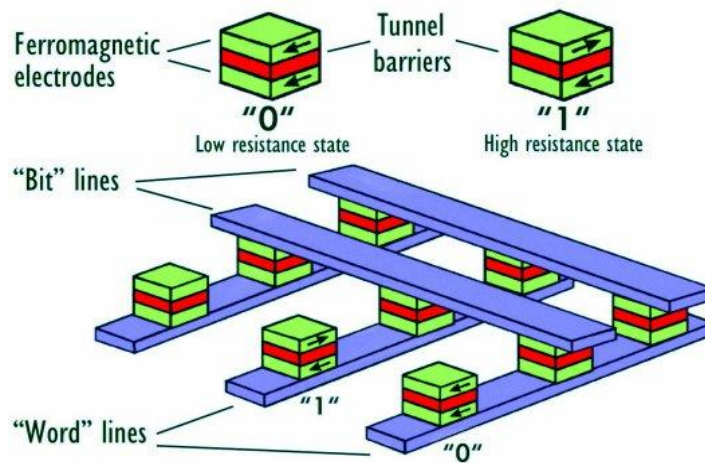

23. ábra: Spintranzisztor

Az elektronokból az InGaAs és InAlAs félvezetők határfelületén egy ún. *kétdimenziós elektrongáz* (2DEG) keletkezik. Ha a FET kapuelektrodájára feszültséget kapcsolunk, a kialakuló elektromos tér segítségével vezérelhetjük az elektronok spinjének irányát. Modulált áram jön létre. Az alapötlet szépsége, hogy a *spin-FET* elvben elkészíthető a mikroelektronika hagyományos módszereivel.

MRAM

Jobbnak ígérkező paraméterek és kisebb energiaigény

24. ábra: Az MRAM

Problémák

- a spin *injektálása*, azaz a ferromágneses elektródából kilépő elektronok azonos irányba való állítása, polarizálása;
- a spin *manipulálása*, más szóval annak biztosítása, hogy a mozgó elektron spinjének az irányja változatlan maradjon, illetve külső eszközzel változtatható legyen; és
- a spin detektálása, azaz a spin végső irányának mérése.